

**Advies nr. 87 van 22 april 2025
betreffende het lijkbezorgingsbeleid van
gemeenten ten aanzien van personen die
als behoeftig en/of sociaal geïsoleerd
worden beschouwd**

Inhoud

Adviesvraag	4
1. Inleiding	5
1.1. Vraag aan het Comité	5
1.2. Definities vooraf	6
A. Behoeftigheid en sociaal isolement	6
B. Crematie	7
C. Begraffenisrituelen	7
2. Context	8
2.1. Historische aspecten	8
2.2. Crematie vanuit religieus perspectief	9
2.3. Crematie: voor- en nadelen	11
A. Volksgezondheid	11
B. Op economisch vlak	12
C. Op organisatorisch niveau	12
D. Op confessioneel vlak	13
E. Op vlak van ecologie	13
2.4. Huidige praktijken	14
A. De kosten van de begraffenis	14
B. Een behoorlijke begraffenis	15
C. De rol van de vrijwilligerssector	17
3. Juridisch kader	18
3.1. Juridisch statuut van het overleden lichaam	18
3.2. Wettelijk kader voor begraffenissen van behoeftigen in de verschillende Gewesten	20
A. Vaststelling van de gemeente die de begraffenis ten laste neemt	20
B. Bepalen hoe de gemeente kennis kan nemen van de laatste wensen van de overledene, ongeacht of deze wel of niet zijn uitgedrukt	20
C. Bepaling van het begrip behoeftigheid door een gemeente	22
D. Verplichtingen van de gemeente	22
4. Ethisch oogpunt	24
4.1. Formulering van de ethische vraag	24
4.2. Betrokken personen	24
4.3. Waarden of ethische principes die op het spel staan	25
A. De waarden die op het spel staan en de principes die eruit voortvloeien	25
B. Spanningen tussen principes	27
5. Advies van het Comité	28
6. Aanbevelingen	30
Bijlage 1: de adviesaanvraag van de 19 juni 2023 van Minister Collignon	35

COPYRIGHT

Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek

E-Mail: info.bioeth@health.fgov.be

Citeren uit dit advies is toegelaten mits bronvermelding: "Uit advies nr. 87 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek, te raadplegen op www.health.belgium.be/bioeth".

Adviesvraag

Op 19 juni 2023 heeft de heer Christophe Collignon, gewezen Waals Minister voor Huisvesting, Lokale Overheden en Stedenbeleid bij het Comité een verzoek om advies ingediend “over de invoering door de gemeenten van een crematieproces voor personen die als behoeftig worden beschouwd” (zie de adviesaanvraag in **bijlage 1**).

Deze adviesvraag werd ontvankelijk verklaard op de plenaire vergadering van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek van 11 december 2023.

Aangezien de vraag in bepaalde opzichten ook betrekking zou kunnen hebben op sociaal geïsoleerde personen, beslist het Comité de vraag tot hen uit te breiden

1. Inleiding

1.1. Vraag aan het Comité

De kwestie die aan het Comité wordt voorgelegd, betreft het recht van gemeentelijke overheden in Wallonië om voor personen - die zij als behoeftig hebben verklaard en van wie geen laatste wilsbeschikking omtrent zijn of haar stoffelijk overschot bekend is op het moment van overlijden - beslissingen te nemen met betrekking tot:

- de wijzen van lijkbezorging: crematie of teraardebestelling; eventueel systematisch gebruik van een van deze wijzen als de overledene zijn of haar wensen niet kenbaar heeft gemaakt;
- in geval van crematie: de bestemming van de as na de crematie;
- de bestemming van de as na afloop van de concessie;

met name:

1. Wie kan hierover legitiem beslissingen nemen, met andere woorden: wie is hiervoor precies bevoegd (indien er geen laatste wilsbeschikking van de behoeftige hieromtrent bekend is), inclusief desgevallend voor de keuze voor het confessionele of filosofische ceremonieel?

2. Indien de gemeente hiervoor bevoegd is: welke keuzes kunnen gemaakt worden:

- Mag de gemeente *prioritair* kiezen voor crematie?
- *“Kan de gemeente, met inachtneming van een termijn van 4 weken voor de toepassing van artikel L1232-5, §3, 1°, [van het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie,] op behoorlijke wijze overgaan tot de crematie van de behoeftig verklaarde overledene, rekening houdend met het feit dat deze termijn aldus de ontdekking mogelijk kan maken van laatste wensen die niet via een laatste wilsbeschikking aan een ambtenaar van de burgerlijke stand zijn toevertrouwd, maar die wel in een testament schriftelijk zijn vastgelegd?”*;
- Met betrekking tot de bestemming van de as bij afwezigheid van een laatste wilsbeschikking of testamentaire bepaling van de overledene? *“Kan de as worden verstrooid of moet deze worden bijgezet in een columbarium of urnenkelder en dus in*

een niet-geconcedeerde ruimte worden bewaard? Tot slot, kan de gemeente bij voorkeur kiezen voor verstrooiing?”.

3. Het Comité begrijpt deze vraag in de ruimste zin: onder welke voorwaarden kunnen al deze keuzes en de beslissingen die eruit voortvloeien (ook bv. comfortopgravingen)¹ op decante wijze, d.i. ethisch verantwoord uitgevoerd worden ten aanzien van overleden personen in een situatie van behoefteigheid of sociaal isolement en van wie de wensen niet gekend zijn?

1.2. Definities vooraf

A. Behoeftigheid en sociaal isolement

De invulling van het concept van behoefteigheid is vrij vaag. Over het algemeen is een behoefteig persoon iemand die zich in armoede bevindt. Met behoefteigheid wordt een situatie bedoeld die gekenmerkt wordt door gebrek, armoede, onzekerheid en grote kwetsbaarheid². Er zijn twee hoofdcategorieën van overledenen die als behoefteig kunnen worden omschreven: mensen die in isolement zijn gestorven, met of zonder financiële middelen, en zeer gemarginaliseerde mensen, zonder financiële middelen, die "op straat zijn gestorven" (daklozen, drugsverslaafden, vluchtelingen, migranten zonder papieren, enz.). Getuigenissen onderstrepen het belang van het concept van isolement: armoede is niet alleen een kwestie van financiële tekorten, maar raakt ook diep aan de emotionele staat van het individu. Isolement betekent dat in afwezigheid van een laatste wilsbeschikking van de overledene, er geen naaste familieleden zijn om de laatste wensen van de overledene te ontvangen en te laten respecteren.

Bij het overlijden van een behoefteig persoon is het aan de lokale overheid om de status van behoefteig toe te kennen aan de overledene op basis van de definitie in het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie.³ Dit statuut wordt toegekend aan *"een persoon die ingeschreven is in het bevolkingsregister, het vreemdelingenregister of het wachtregister, of bij gebrek aan dergelijke inschrijving, door de gemeente op het grondgebied waarvan het overlijden plaatsvond, wegens gebrek aan middelen of onvoldoende middelen om te voorzien in de basisbehoeften onder verwijzing naar artikel 16 van de wet van 26 mei 2002 betreffende het recht op maatschappelijke integratie"*. Als de overledene niet in de gemeente woonde, kan

¹ "Comfortopgraving: wegname van een doodskist of van een asurn uit de begraafplaats op verzoek van de nabestaanden of op initiatief van de openbare beheerder om te worden bewaard volgens een nieuwe wijze van teraardebestelling of begraafplaats"; cf. artikel L1232-1, 21°, van het Waalse wetboek van de lokale democratie en de decentralisatie.

² Zie *ATD Quart-Monde France*, Verslag, 2018, p. 18. Zie ook "Un adieu digne pour tous. Les funérailles des personnes indigentes", Brochure uitgegeven door de Koning Boudewijnstichting, 2007, p. 7.

³ Het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, art. 1232-1, 20°.

de gemeente zich beroepen op een "bewijs van behoeftigheid" dat is afgegeven door het OCMW van de woonplaats of door de directie van een verzorgingstehuis. In de praktijk betekent dit dat het criterium voor het toekennen van de status van 'behoefte', d.i. de financiële drempel, per gemeente verschillend wordt beoordeeld. Er bestaan dus aanzienlijke verschillen in de beslissingen die de gemeenten nemen.

In het kader van de voorbereiding van dit advies hebben lokale actoren tijdens de hoorzittingen ook verwezen naar het begrip "**onechte behoeftigheid**". Dit houdt in dat families, naasten of vrienden (d.w.z. potentiële erfgenamen) weigeren te betalen omdat zij, - ten onrechte - vrezen dat dit feit als aanvaarding van de nalatenschap zou worden beschouwd.

B. Crematie⁴

Het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, bijvoorbeeld, definieert crematie als "*de handeling waarbij overblijfselen in een crematorium tot as worden gereduceerd*"⁵. Voor de aldus verkregen as zijn in de praktijk verschillende bestemmingen mogelijk: bewaren in een urne, bij familieleden thuis of op de begraafplaats (columbarium), begraven, verstrooien op een daarvoor bestemde plaats (bv. strooiweide) of op een privéplek. De as wordt voor een beperkte termijn bewaard in een niet-geconcedeerd columbarium. Na deze periode, verlengd met een extra jaar voor terbeschikkingstelling, kan de as worden verstrooid of bijgezet in een ossuarium. In het geval van verstrooiing en een door de familie betaalde concessie, wordt een gedenksteen geplaatst. De verplichte registratie in het gemeenteregister van gecremeerde personen, net zoals van begraven personen, maakt het mogelijk om hiervan een nauwkeurige administratie bij te houden.

C. Begrafenisrituelen⁶

Voor de levenden zijn dode lichamen niet zomaar organisch afval. In de meeste culturen gaat het afscheid van de doden gepaard met rituelen. Deze bestaan uit een reeks woorden en gebaren die bedoeld zijn om de overledene te eren en te begeleiden naar diens laatste

⁴ Voor begraven, zie Advies nr. 79 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek van 8 november 2021 betreffende nieuwe vormen van lijkbezorging, punt 3.1. "Begraven en crematie".

⁵ Het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, art. 1232-1, 4°.

⁶ In dit advies wordt de term "**begrafenis**" gehanteerd als overkoepelende benaming, die zowel begraving als crematie omvat alsook de plechtigheden. Cf. van Dale: "*1 begraving van een lijk (bij uitbreiding ook in toepassing op andere lijkbehandelingen); 2 de gezamenlijke handelingen en plechtigheden waarmee een dode ter aarde besteld wordt*"; "**Begraven**" of "**begraving**" duidt daarentegen strikt genomen op de fysieke teraardebestelling. Cf. van Dale: "*begraven: 3 (m.betr.t. een dode) ter aarde bestellen*" en "*begraving: 2 het in de grond leggen*". "Begraven/begraving" wordt in dit advies dus gebruikt als tegenhanger van het Franse "inhumer/inhumation" dat ook als 'ter aarde bestellen/teraaarde-bestel-ling/inhumatie' vertaald kan worden. Ook het woord "**Uitvaart**" wordt gebruikt, waarbij de klemtoon eerder op de plechtigheid ligt. Cf. van Dale: "*1 het uitvaren; 2 (in 't bijz.) begrafenisplechtigheid, crematieplechtigheid*".

rustplaats, maar ook om troost te brengen aan de levenden, door het begin van het rouwproces te ondersteunen en/of de cohesie tussen de levenden te helpen versterken⁷. De oude mythe van Antigone is een prachtige illustratie van de kracht van de morele verplichting om met het stoffelijk overschot van de overledenen waardig en ritueel afscheid te nemen, zelfs wanneer dit ingaat tegen de autoriteiten. Begrafenisrituelen getuigen van een gedeeld gevoel van verbondenheid met een samenleving. Ze vertegenwoordigen ook een vorm van overgangsritueel die de overgang tussen leven en dood verzekert. Afhankelijk van de cultuur en religie kunnen ze verschillende vormen aannemen. Bij de rituelen die horen bij een begrafenis, is het behouden van de naam en voornaam van de overledene van bijzonder belang, als een vaak unieke herinnering aan een uniek leven.

2. Context

2.1. Historische aspecten

De crematie van stoffelijke resten was eeuwenlang niet gebruikelijk in het Westen. Daarentegen kende het in bepaalde historische periodes zoals in de Oudheid of binnen specifieke culturen zoals in India een wijdverspreide toepassing. Vanaf de 20e eeuw is het geleidelijk aan een meer gangbare praktijk geworden. In België is crematie momenteel de meest gekozen vorm van lijkbezorging (meer dan 60% van de sterfgevallen in de afgelopen jaren).⁸ Er zijn echter regionale verschillen, waarbij het aandeel crematies hoger is in Vlaanderen.

Moderne crematietechnieken verschillen fundamenteel van de traditionele brandstapels; ze maken gebruik van technologie die zijn oorsprong vindt in de metaalindustrie. In het begin werd moderne crematie gezien als een efficiënte versnelling van het natuurlijke ontbindingsproces, gepresenteerd als *"een van de vele voorbeelden van de vooruitgang die voortkomt uit de toepassing van wetenschappelijke kennis"*⁹, ten behoeve van de volksgezondheid en hygiëne. De eerste moderne crematies gingen echter vaak gepaard met het schrappen van rituelen. Crematie werd regelmatig ingezet in voor ideologische of religieuze discussies en werd bij voorkeur toegepast op de resten van behoeftige overledenen.¹⁰ In het Engeland van de 19e eeuw bijvoorbeeld werd het uit economische

⁷ Zie Advies nr. 82 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek van 9 januari 2023 betreffende het statuut van menselijke resten in museale, wetenschappelijke en particuliere collecties, p. 14.

⁸ <http://neomansio.be/fr/chiffres-cles>

⁹ LAQUEUR, Th., "Le travail des morts, une histoire culturelle des dépouilles mortelles", vert. H. Borraz, Gallimard, Parijs, 2018, p. 662.

¹⁰ LAQUEUR, Th., *id.*, p. 703.

overwegingen ingezet om behoeftigen een behoorlijke begrafenis te ontzeggen, of zelfs om hun stoffelijke resten te gebruiken voor de productie van kunstmest.¹¹

Volgens Isabelle Le Goff is cremeren "*un événement d'une densité extrême*" want "*elle expose l'assistance à côtoyer non seulement le cadavre, mais également sa destruction et la perte de son intégrité*"¹² Desondanks geniet cremeren tegenwoordig de voorkeur omdat het een integraal onderdeel is geworden van het rituele proces van de begrafenis. Tegenwoordig is er geen verschil meer tussen crematie en begraving op het vlak van aandacht voor rituelen en uitingen van respect voor het lichaam van de overledene.

2.2. Crematie vanuit religieus perspectief

Levensbeschouwelijke tradities kunnen uiteenlopende opvattingen hebben over crematie. Crematie wordt bijvoorbeeld aanbevolen en gewaardeerd door het hindoeïsme en op grote schaal toegepast door boeddhisten. Ook binnen niet-religieuze, humanistische milieus is crematie vaak meer aanvaard. Binnen de monotheïstische godsdiensten blijft er daarentegen frequenter weerstand bestaan.

De Joodse traditie is gebaseerd op de Torah, waar crematie vaak wordt voorgesteld als een straf.¹³ Delphine Horvilleur, een rabbijn in Frankrijk, wijst erop dat, hoewel cremeren steeds meer voorkomt, "*cremeren in de joodse cultuur nog steeds uiterst taboe is en streng verboden wordt door het conservatieve jodendom. De afwijzing van crematie is in wezen gebaseerd op het principe van het respect dat het lichaam toekomt. Het lichaam moet worden teruggegeven aan de aarde en de tijd die het nodig heeft om te ontbinden maakt deel uit van het respect dat verschuldigd is aan wat de ziel omhulde tijdens haar aardse verblijf. Crematie wordt gezien als een extreme vorm van geweld tegen de doden, en het verstrooien van as sluit de mogelijkheid uit om overlevenden een plaats van meditatie te bieden, wat het Jodendom noodzakelijk acht*".¹⁴ Albert Guigui, opperrabbijn van Brussel, wijst er in dezelfde geest op dat crematie strikt verboden is voor praktiserende Joden. Volgens hem is dit een "essentieel religieus voorschrift". Niet-praktiserende Joden die een crematie overwegen, kunnen dit echter wel doen in overeenstemming met hun recht op gewetensvrijheid dat gewaarborgd wordt door

¹¹ LAQUEUR, Th., *id.*, p. 703 en 686, een feit dat Thomas Laqueur beschrijft als "matérialisme stupéfiant" (vrije vertaling: "verstommingwekkend materialisme").

¹² LE GOFF, I., "Cadavre et crémation", *Techniques & Culture*, 60, 2013, p. 101-102, *online* sinds 19 juni 2016, geraadpleegd 29 september 2022. URL : <http://journals.openedition.org/tc/6843> ; DOI : <https://doi.org/10.4000/tc.6843>. Vrije vertaling : "*een gebeurtenis van extreme dichtheid*", omdat "*de aanwezigheid niet alleen worden blootgesteld aan het lijk, maar ook aan de vernietiging ervan en het verlies van de integriteit*".

¹³ Genèse 38, 24 ; Lévitique 20, 14 ; 21, 9 : referenties geciteerd in GUETNY, J.P., "Religions et crémation", *Études sur la mort*, vol. 140, nr. 2, 2011, p. 81-90.

¹⁴ HORVILLEUR, D., "Vivre avec nos morts, Petit traité de consolation", Grasset, Parijs, 2022, *Livre de Poche* 36661, p. 144.

het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens.¹⁵ Hij beveelt aan om strikte aandacht te besteden aan “het behoud van de bepalingen die de vrijheid van godsdienst en ‘zijn gebruiken en riten’ garanderen”.¹⁶ Naast de puur religieuze argumenten spookt ook de tragische geschiedenis van de Joden die tijdens de Tweede Wereldoorlog stierven in de crematoria van de nazi's, door de geesten van de leden van deze gemeenschap.

Lange tijd weerhield het geloof in de verrijzenis van het lichaam de **christelijke religies** ervan om crematie te aanvaarden, maar de theologische kracht van het dogma verloor geleidelijk aan kracht: “*De eensgezindheid binnen het christendom die begraven boven crematie verkoos, is in de moderne tijd uiteengevallen*”.¹⁷ Zonder crematie te verwerpen, geeft de katholieke kerk nog steeds de voorkeur aan begraven. In het decreet van 5 juli 1963 (“*De cadaverum crematione*”) gaf het Vaticaan aan dat het begraven blijft aanmoedigen zonder zich te verzetten tegen crematie: “*de crematie van het lichaam tast de ziel niet aan en verhindert niet dat Gods almacht het lichaam herstelt, net zoals het op zichzelf geen objectieve ontkenning van deze dogma's inhoudt*”.¹⁸ De orthodoxe kerk blijft over het algemeen tegen, terwijl de protestantse wereld doorgaans veel toleranter is.

Voor de **Islam** is begraven de enige praktijk die de overledene respecteert; crematie van de overblijfselen onteert hen. Daarom is het voor moslims verboden om gecremeerd te worden. “*Inhumation is considered obligatory based on the Qur’ān (Aggoun, 2006; al-Jaziri, 2009; Al-Sayyid, 1991). This obligation stems from the belief in the afterlife and in God’s sovereignty over life and body. Campo (2006, 2017) explains that in Islam, God urges burial in anticipation of the resurrection when Muslims will come forth from their graves for Judgement day. Islamic law strictly prohibits alternative ways of corpse-disposal such as cremation, as the body is perceived as God’s creation and trust (‘amāna) and therefore dignified (karāma) and holy (ḥurma)*”.¹⁹ Na de voorgeschreven rituelen (wassen van het lichaam, wikkelen in een lijkwade, gebeden, begrafenisstoet) moet de begraving zo snel mogelijk na de dood plaatsvinden. Het lichaam wordt daarbij in de richting van Mekka begraven, in een apart graf en idealiter op een moslimbegraafplaats. Het naleven van deze begrafenisrituelen, die beschouwd worden als een

¹⁵ Art. 9 van het Europees Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden.

¹⁶ *Id.*

¹⁷ GUETNY, J.P., *op. cit.*, p. 81-90.

¹⁸ <https://www.canalacademies.com/emissions/eclairage/le-catholicisme-tolere-la-cremation-depuis-1963>

¹⁹ AHADOUR, Ch., VAN DEN BRANDEN, S., BROECKAERT, B., « “God’s land is vast”. Attitudes and practices of Moroccan Muslims regarding burial and repatriation of deceased », *Mortality*, 2017, <https://doi.org/10.1080/13576275.2017.1413543>, p. 3. Vrije vertaling: “*Begraven wordt als verplicht beschouwd volgens de Qur’ān (Aggoun, 2006; al-Jaziri, 2009; Al-Sayyid, 1991). Deze verplichting komt voort uit het geloof in het hiernamaals en Gods soevereiniteit over het leven en het lichaam. Campo (2006, 2017) legt uit dat God in de islam begraving eist in afwachting van de opstanding, wanneer moslims uit hun graf zullen opstaan voor de Dag des Oordeels. De islamitische wet verbiedt ten strengste andere manieren om lichamen te verwijderen, zoals crematie, omdat het lichaam wordt gezien als Gods schepping en vertrouwen (‘amāna) en daarom waardig (karāma) en heilig (ḥurma) is.*”

eerbetoon aan de overledene, is de gedeelde verantwoordelijkheid van de moslimgemeenschap. Een aantal moslims wenst dat hun lichaam wordt gerepatrieerd om in hun land van herkomst begraven te worden, om financiële, familiale of religieuze redenen.²⁰ Religieuze regels die moeilijk na te leven zijn in heel België zouden de belangrijkste reden zijn voor deze keuze.²¹ In België is het bijvoorbeeld moeilijk om een perceel met eeuwigdurende concessie te krijgen. Bovendien is de neutraliteit van de Belgische begraafplaatsen onverenigbaar met het bestaan van specifiek islamitische begraafplaatsen, ook al zijn er soms percelen gereserveerd voor moslims. Wat betreft de mogelijkheid om in een lijkwade te begraven: dit is vandaag gemakkelijker aangezien het wettelijk toegestaan is.²²

Ondanks de afname van religieuze overtuigingen in de westerse wereld, met name binnen de christelijke tradities, wijzen statistieken evenwel op een correlatie tussen begraving en religieuze begrafenis.²³

Het respect voor de lichamen van overledenen blijkt een antropologische constante te zijn, los van religieuze of andere overtuigingen en onafhankelijk van de gekozen methode van lijkbezorging.²⁴

2.3. Crematie: voor- en nadelen

Het is belangrijk om bij de voorgelegde adviesaanvraag een zorgvuldige afweging te maken van de voor- en nadelen van het standaardiseren van crematie bij behoeftigen die geen laatste wilsbeschikking hebben achtergelaten. Verschillende aspecten moeten in acht worden genomen:

A. Volksgezondheid

Historisch gezien wordt crematie beschouwd als een vooruitgang op het gebied van hygiëne en volksgezondheid. Bij het begraven van lichamen in plastic hoezen treedt inderdaad een

²⁰ AHADOUR, Ch., BROECKAERT, B., "Muslim burial practice and Belgian legislation and regulations : a comparative literature review", *Mortality*, 2017, Vol. 22, No. 4, p. 356-373. Volgens deze auteurs zou de repatriëring van het lichaam de meerderheid van de moslims aangaan. Ze noemen een cijfer van 90%. De Covid-19 epidemie heeft echter gezorgd voor een grotere bereidheid tot begraving in België. (mondelinge communicatie Ch. Ahadour tijdens een seminarie over het onderwerp.)

²¹ *Id.*, p. 357.

²² Het Vlaamse Gewest staat de begraving in een lijkwade toe sinds 2004 (cf. Vlaams decreet van 16 januari 2004 en besluit van de Vlaamse Regering van 21 oktober 2005). In het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest werd deze mogelijkheid voorzien in een ordonnantie van 2013, waarvan de uitvoeringsregels in 2018 zijn vastgelegd (cf. ordonnantie van 29 november 2018 en besluit van de Regering van 20 december 2018). Het Waalse Gewest staat dit eveneens toe (cf. Waals decreet van 2 mei 2019 en besluit van 29 oktober 2019).

²³ Cijfer van 85% correlatie tussen religieuze begrafenis en begraving, geciteerd in GUETNY, J.P., *op. cit.*, p. 81-90. Zie ook voor Franstalig België een enquête van 2022: blog.egliseinfo.be.

²⁴ Zie Advies nr. 82 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek; *op. cit.*, punt 3.2, p. 14.

onvolledige ontbinding van de lichamen op, doordat het proces gedeeltelijk anaeroob verloopt, wat de overdracht naar ossuaria bemoeilijkt. Dit probleem kan worden ondervangen door het gebruik van biologisch afbreekbare lijkwaden. In geval van crematie worden elektronische implantaten (pacemakers, neurostimulatoren) voorafgaand aan de crematie verwijderd.

B. Op economisch vlak

Begraven is gemiddeld duurder, vooral als het gepaard gaat met een grafmonument en een concessie. Een sobere begraafplaats is goedkoper dan een crematie.²⁵ Maar er zijn nog andere kosten om rekening mee te houden, zoals de kost per 'ligdag' in het funerarium (gemiddeld €60 tot €80), belastingen en transportkosten. In het geval van begraven zijn er extra kosten verbonden aan het latere beheer van de menselijke resten (opgraven en overbrengen naar een ossuarium, werkuren van grafdelvers). Na crematie is het verstrooien van de as of het overbrengen van een urn goedkoper. Het is mogelijk om de kosten voor crematie te verminderen door te kiezen voor een nachtelijke crematie, wat inhoudt dat de crematie buiten de reguliere uren, zoals 's nachts, plaatsvindt.²⁶ In een aantal steden en gemeenten worden via openbare aanbestedingen afspraken gemaakt, al dan niet met bemiddeling van verenigingen die opkomen voor een waardige uitvaart van behoeftigen, over goedkoper of tegen kostprijs begraven of cremeren van behoeftigen.

C. Op organisatorisch niveau

Een van de voordelen, vooral in grote steden, is het beheer van de ruimte op begraafplaatsen. Veel begraafplaatsen raken verzadigd. Crematie is een oplossing om hieraan tegemoet te komen. Toch lijkt de druk op de beschikbare ruimte af te nemen, gegeven het steeds groeiende aantal crematies en de praktijk om stoffelijke resten aan het einde van de concessie over te brengen naar het ossuarium. Sommige gemeenten zijn echter voorzichtig en laten de graven van moslim- en joodse overledenen ongemoeid.

Een significant nadeel van crematie is het definitieve karakter ervan. Eenmaal uitgevoerd, kan deze beslissing, bij het ontdekken van een laatste wilsbeschikking, het opduiken van familieleden met specifieke wensen, of bij twijfels over de oorzaak van overlijden, niet worden ongedaan gemaakt.

²⁵ Zie Advies nr. 79 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek, *op. cit.*, p. 8.

²⁶ Crematoria kunnen hun ovens 's nachts niet uitschakelen. Ze blijven dus onbelast werken. Als ze 's nachts worden gebruikt, duurt een crematie iets langer, maar tegen lagere kosten.

Anderzijds doet de beperkte duur van concessies, die het overbrengen van menselijke resten naar het ossuarium noodzakelijk maakt, sommigen besluiten dat crematie de waardigheid van de overledene net meer respecteert. Het voorkomt de ‘post-mortem verwaarlozing’ van lichamen aan het einde van een concessie aangezien deze lichamen soms in een erbarmelijke staat (onvolledig vergaan door anaerobe ontbinding) verkeren wanneer ze naar een ossuarium worden verplaatst.

D. Op confessioneel vlak

In paragraaf 2.2 van dit advies werd de houding van de voornaamste religies en levensbeschouwingen ten aanzien van crematie besproken. Met name wijzen sommige (strekkingen binnen de) monotheïstische religies crematie principieel af. Het is belangrijk om bij afwezigheid van een laatste wilsbeschikking van overledenen die behoeftig zijn, onderzoek te doen naar hun mogelijke religieuze overtuigingen of gebruiken.

E. Op vlak van ecologie

Crematie heeft een aanzienlijke ecologische impact: het is energie-intensief en genereert giftige rook en fijnstof. (Theoretisch kan dit met behulp van filters worden verminderd).²⁷ Ook begraven heeft impact op het milieu: het begraven van niet-afbreekbare of uit verre landen geïmporteerde materialen²⁸, grafstenen, het onderhoud van begraafplaatsen, enzovoort. Uiteindelijk leidt de vergelijking van de milieueffecten van begraven en cremieren niet tot duidelijke conclusies, gelet op de momenteel beschikbare en vaak tegenstrijdige gegevens. Sommige bronnen²⁹ wijzen op een lagere ecologische impact van crematie, terwijl andere eerder het tegenovergestelde suggereren.³⁰ Er worden alternatieve, meer ecologische methoden voor lijkbezorging ontwikkeld, maar deze zijn momenteel niet toegestaan in België.³¹

²⁷ Zie Advies nr. 79 van het Belgisch raadgevend Comité voor Bio-ethiek, *op. cit.*, p. 9.

²⁸ Bijvoorbeeld het hout dat wordt gebruikt voor het vervaardigen van doodskisten.

²⁹ Volgens een onderzoek dat in 2017 werd uitgevoerd door de *Fondation des Services funéraires de la Ville de Paris* staat één begraving gelijk aan 3,6 crematies wat betreft CO₂-uitstoot en 3,8 crematies wat betreft het verbruik van hulpbronnen.

Zie: <https://www.servicesfuneraires.fr/wp-content/uploads/2018/07/fondation-sfvp-durapole-Verteego-Etude-environnementale.pdf>.

³⁰ Zie Artikel, « Crematie populairder dan ooit, maar klimaatvriendelijke alternatief komt dichtbij », in *De Standaard*, 23 maart 2023. Volgens dit artikel produceert cremieren meer dan 2 keer zoveel CO₂ als begraven; zie ook « In Antwerpen wordt dit najaar voor het eerst watercrematie uitgetest, een ‘ecologisch alternatief’ voor crematie », in *De Standaard*, 22 januari 2025.

³¹ Zie ook, wat resomatie betreft, het advies nr. 79 van het Comité, *op. cit.*, p. 31: “*Resomatie staat technologisch op punt en doorstaat de toetsing met het ethisch kader dat hier wordt gebruikt. Op verschillende punten, onder meer milieu-impact, steekt resomatie zelfs gunstig af tegenover crematie en begraven. Het Comité ziet geen bewaar om deze vorm in de toekomst toe te laten. De techniek kan naast crematie tegemoet komen aan de ruimteproblematiek die de klassieke begrafenis methode met zich meebrengt*”. Wat in dit advies over cremieren staat specifiek met betrekking tot het onomkeerbaar karakter ervan, geldt ook voor resomeren, mocht dit in de nabije toekomst door de Gewesten worden toegestaan.

2.4. Huidige praktijken

Wanneer een behoeftig persoon overlijdt, zijn gemeenten vanuit het oogpunt van de volksgezondheid verplicht om in te staan voor de lijkbezorging en een waardige uitvaart te verzorgen. Er is een toename merkbaar in het aantal behoeftige overledenen zonder laatste wilsbeschikking, al is het moeilijk om hier exacte aantallen van te geven.³² Begraven is de algemene regel, althans in Wallonië en Brussel. In Vlaanderen blijkt uit de verzamelde gegevens dat er systematisch meer crematies worden uitgevoerd voor behoeftigen, nadat is nagegaan of er niets is dat dit verhindert. Zowel binnen de joodse als de moslimgeloofsgemeenschap komt crematie nooit voor. In geval van behoeftigheid compenseren deze gemeenschappen het gebrek aan financiële middelen door morele en financiële solidariteit te tonen.

A. De kosten van de begrafenis

De kosten voor de burgerlijke formaliteiten, dat wil zeggen begrafenis- en funeraire objecten met de identiteit van de overledene, komen voor rekening van de gemeenten, met uitzondering van deze voor de religieuze of filosofische ceremonies. Deze verplichting rust op de gemeente van de laatste woonplaats van de overledene. Aangezien artikel 205 van het oude burgerlijk wetboek, dat stelt dat *“De kinderen zijn levensonderhoud verschuldigd aan hun ouders en hun andere bloedverwanten in de opgaande lijn die behoeftig zijn”*, niet langer van toepassing is na overlijden, is er in theorie geen verplichting voor erfgenamen om te voorzien in begrafenis- en funeraire kosten, tenzij ze de nalatenschap hebben aanvaard. Toch proberen sommige gemeenten de kosten te verhalen op een alimentatieplichtige via de sociale diensten die kunnen overgaan tot een sociaal onderzoek. Op deze manier trachten ze, met kennis van zaken, een beslissing te nemen over de vraag of de persoon echt behoeftig is.

Aangezien de kosten van een verblijf in een mortuarium niet te verwaarlozen zijn, mag het interval tussen het overlijden en de begrafenis niet te groot zijn. De tijd tussen het overlijden en de begrafenis moet echter voldoende lang zijn om na te gaan of de overledene een voorafgaande verklaring heeft afgelegd of laatste wensen heeft uitgedrukt aan naaste familieleden of vrienden, om eventuele familieleden of vrienden van de overledene te vinden, om contact op te nemen met een vereniging indien nodig, en om de begrafenis te organiseren.³³

³² Er zijn cijfers genoemd voor de stad Antwerpen: er zijn ongeveer 500 sterfgevallen onder behoeftigen per jaar, gemiddeld 2 per dag.

³³ De leden van de vereniging “Waardige uitvaart” in Gent zijn bijvoorbeeld van mening dat een termijn van 5 dagen meestal gepast is.

In Brussel, zo melden mensen die in de sector van de hulpverlening aan daklozen werken (gehoord in het kader van dit advies), zijn de behoeftigen zelf erg terughoudend ten opzichte van crematie, voornamelijk uit angst voor de kosten en het onomkeerbare karakter ervan.

B. Een behoorlijke begrafenis

Naast de wettelijke bepalingen en de organisatie van de lijkbezorging voor behoeftigen door de gemeenten, is het interessant om de bestaande praktijken te bekijken. Het begrip “**op behoorlijke wijze voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen**” zoals gebruikt in de wetgeving, biedt ruimte voor vage interpretaties: welke begeleiding? Welke plaats voor rituelen? Welke plaats krijgen de eventuele wensen van de overledene? Er zijn aanzienlijke verschillen in de manier waarop gemeenten omgaan met de lijkbezorging van behoeftigen, waarbij sommige zorgvuldiger te werk gaan dan anderen.

“Omdat niemand alleen wil sterven. En omdat sociale uitsluiting nog weerzinwekkender is in het aangezicht van de dood”³⁴, lijkt de behoefte aan **begeleiding** bij begrafenissen een essentieel element van respect voor de waardigheid van de overledene. Waar mogelijk is het de bedoeling om bestaande netwerken rond de persoon te mobiliseren, zoals familieleden, verenigingen en lotgenoten enz. Hoewel dit vaak praktische problemen oplevert, is het belangrijk om deze netwerken te identificeren. Er dient vermeden dat, zoals soms gebeurt, een behoeftige persoon inderhaast begraven of gecremeerd wordt of op een tijdstip dat niet gecommuniceerd is, waardoor bepaalde familieleden of begeleiders die aanwezig zouden willen zijn, niet verwittigd worden. Voor mensen die in totale afzondering zijn gestorven, voorzien sommige gemeenten in de aanwezigheid van een gemeentewerker of een grafdelver die belast is met het bijwonen van de begrafenis. Er zijn ook verenigingen, met name in Brussel, Gent en andere steden, die voor menselijke aanwezigheid zorgen. Ze worden op de hoogte gebracht door de gemeenten of door de ziekenhuizen waar het overlijden heeft plaatsgevonden. In samenwerking met de begrafenisondernemers proberen ze een waardige begrafenis te organiseren tegen een lagere kostprijs, en ze bieden zelfs overlijdensberichten of herinneringskaarten aan, of zorgen ervoor dat bekenden van de overledene kunnen deelnemen aan een afscheidsritueel.

Een ander belangrijk element is de plaats die voor **een ritueel** wordt voorzien. Ongeacht of de begrafenis plaatsvindt in een religieuze context of niet, is een ritueel een essentieel onderdeel van een waardig afscheid. Of dit nu een vorm heeft die specifiek gekoppeld is aan een religie of een gebruik, het is niet aanvaardbaar dat het lichaam van de overledene wordt achtergelaten zonder een gebaar of een woord dat zijn of haar vertrek uit de wereld van de levenden

³⁴ “Un adieu digne pour tous. Les funérailles des personnes indigentes”, *op. cit.*, p. 5.

begeleidt. Het is belangrijk dat zijn of haar naam wordt uitgesproken, dat er bijvoorbeeld een paar woorden over hem of haar worden gezegd, hoe kort of beknopt ook. Elk bestaan, zelfs als het tot een einde komt, zegt iets over de wereld van de levenden. De verhalen van dode mensen bevatten fragmenten van een collectieve geschiedenis. Om het verhaal van wat mensen elkaar kunnen aandoen te herinneren en door te geven aan toekomstige generaties, moeten we het verhaal van het leven van de doden vertellen³⁵. Het leven van een behoeftig persoon werpt licht op een sociaal feit dat anderen die nog leven aangaat. Om te herinneren en het verhaal door te geven aan toekomstige generaties over waartoe mensen in staat zijn tegenover andere mensen, moet het leven van de overledenen verteld worden

Het is bij het organiseren van een begrafenis essentieel **om de wensen van de overledene te respecteren**. Gemeenten proberen dit over het algemeen te garanderen door het Nationaal Register te raadplegen, waarin voorafgaande verklaringen worden verzameld. In werkelijkheid is het vrij zeldzaam dat behoeftige mensen hun laatste wensen op deze manier kenbaar maken. Daarom zouden de gemeenten familieleden of leden van verenigingen dienen te bevragen die mogelijk op de hoogte zijn van de wensen of religieuze overtuigingen van de overledene. In haar brochure “Een waardig afscheid voor iedereen” citeert de Koning Boudewijnstichting John Robert, die ervoor pleit dat *“de wensen van elke overledene moeten worden gerespecteerd, zelfs wanneer de begrafenis door de lokale overheid moet worden betaald - tenzij deze laatste wensen buitensporige kosten met zich meebrengen. En zelfs dan is een zekere mate van creativiteit altijd mogelijk”*.³⁶

Ongeacht de wijze van lijkbezorging vereist de waardigheid van de overledene dat er een spoor van zijn of haar identiteit achterblijft indien mogelijk vergezeld van data: gedenkplaten, houten kruisen, of elk ander duurzaam element dat het mogelijk maakt om een locatie te identificeren. Sociale uitsluiting mag niet verder gaan na de dood. Deze uitsluiting kan ook de vorm aannemen van een *“paupers' cemetery”*, een apart perceel speciaal gereserveerd voor de behoeftigen. Begraven tussen andere overledenen met een korte concessie is in de praktijk een goede oplossing om dit te vermijden.

Wat de **praktische regelingen** betreft, vermeldt de Koning Boudewijnstichting³⁷ een aantal interessante initiatieven. Bijvoorbeeld de aankoop door gemeenten van een lijkwagen en een voorraad goedkope doodskisten. Of de organisatie van collectieve herdenkingsplechtigheden voor de overleden daklozen zonder dat dit in de plaats komt van individuele begrafenissen. Om het gemakkelijker te maken voor erfgenamen, families of dierbaren die de begrafenis niet

³⁵ Zie hierover HORVILLEUR, D., *op. cit.*, p. 68-69.

³⁶ “Un adieu digne pour tous. Les funérailles des personnes indigentes”, *op. cit.*, p. 11.

³⁷ *Id.* p. 14 en volg.

willen bijwonen uit angst om de kosten te moeten dragen, kan het verstrekken van “afstand van nalatenschap”-formulieren helpen om hun aanwezigheid te vergemakkelijken.

C. De rol van de vrijwilligerssector

De vrijwilligerssector speelt een belangrijke rol bij het verlenen van hulp aan mensen in nood die met de dood worden geconfronteerd en bij het garanderen van een waardige begrafenis voor mensen die vaak in onwaardige omstandigheden hebben geleefd. De betrokken verenigingen treden over het algemeen op als tussenpersoon tussen de gemeentelijke diensten, het OCMW en de eventuele nabestaanden van de overledene, zorgen ervoor dat de nabestaanden tijdig op de hoogte worden gebracht van het overlijden en de datum van de begrafenis, en zoeken naar manieren om de kosten tot een minimum te beperken (bijvoorbeeld door fondsen in te zamelen). Vervolgens komen ze tussenbeide door een kleine afscheidsceremonie te organiseren. Ze zetten hun werk voort door regelmatige bezoeken af te leggen om ervoor te zorgen dat de graven niet worden verwaarloosd. De leden van de verenigingen betreuren het dat familieleden in een aantal gevallen te laat worden geïnformeerd, namelijk na de begrafenis.

De verenigingen ondervinden een aantal moeilijkheden bij het uitvoeren van hun werk, niet in het minst vanwege de autonomie van de lokale overheden op dit gebied. Het resultaat is een gebrek aan harmonisatie in de criteria voor het toekennen van het statuut van behoeftige, in de goodwill en de inspanningen om verwanten te vinden, in de veelheid van praktijken die de begrafenisrituelen min of meer respecteren, in de manier van werken met begrafenisondernemers en het bepalen van de prijzen, in de manier van identificeren van de overledene op de begraafplaats, enz. Daarom investeren ze in lange termijnwerk, zowel met gemeentelijke diensten om het bewustzijn te verhogen, als met de daklozen die hen bekend zijn. Ze onderhouden ook regelmatig contact met andere spelers, zoals identificatiediensten van de politie, ziekenhuizen en openbaarvervoersmaatschappijen. Deze verenigingen nemen ook het initiatief voor de organisatie van jaarlijkse herdenkingsplechtigheden voor de overleden daklozen.

Het is belangrijk op te merken dat de overheidssubsidies voor deze verenigingen zeer beperkt zijn. Hun activiteiten zijn grotendeels afhankelijk van het vrijwilligerswerk van hun leden en het inzamelen van giften.

3. Juridisch kader

Sinds de Napoleontische tijd³⁸ zijn begraafplaatsen onder burgerlijk gezag geplaatst. Elke persoon heeft, ongeacht herkomst, sociale klasse of geloofsovertuiging, recht op een waardige begrafenis, en het is de verantwoordelijkheid van gemeenten, die vervolgens dit overheidsmonopolie hebben gekregen, om dit recht te waarborgen.

In onze cultuur is begraven sinds lang de maatschappelijke norm. Crematie heeft pas recentelijk bredere maatschappelijke acceptatie verkregen. Momenteel bestaat er geen gelijkwaardigheid tussen begraven en cremeren, vanwege het onomkeerbare karakter van crematie. Het is verboden om voorbijgaand aan hun wens om begraven te worden, te kiezen voor crematie van overledenen, waarbij geen mogelijkheid bestaat daar op terug te komen. Een voorzichtige houding is geboden in het geval van overledenen van wie de laatste wensen niet bekend zijn, maar van wie de (veronderstelde) religieuze overtuiging dit uitsluit.

Dit wordt ook weerspiegeld in de wettelijke vereiste dat de overlijdensakte bij crematie een verklaring van een tweede arts moet bevatten om elke mogelijke twijfel aan een verdacht overlijden uit te sluiten.

Wanneer de gemeente kiest voor crematie bij gebrek aan een expliciete laatste wens van de overledene of diens nabestaanden, neemt zij de verantwoordelijkheid op zich voor de onherroepelijkheid van deze keuze als bijvoorbeeld op een later tijdstip wordt ontdekt dat de overledene wel degelijk zijn of haar laatste wensen had geuit. Hierdoor wordt begraven, bij afwezigheid van een strikt wettelijk verbod op crematie, in zekere mate beschouwd als de ‘standaardmethode’ van lijkbezorging. De definitieve aard van crematie geldt ook bij het opgraven van stoffelijke resten aan het einde van de concessie of na een bepaalde periode: de enige optie is om deze, zelfs indien gedeeltelijk ontbonden, te verplaatsen naar een ossuarium. Deze alsnog cremeren zou afbreuk doen aan de oorspronkelijke beslissing voor begraven in plaats van cremeren, des te meer wanneer er een uitdrukkelijke wilsbeschikking tot begraven was.

3.1. Juridisch statuut van het overleden lichaam

De controle die individuen over hun lichaam hebben, geeft hen de mogelijkheid om bij leven instructies te geven over wat er na hun dood met hun lichaam moet gebeuren. Elke persoon

³⁸ Keizerlijk decreet van 23 Prairial XII (12 juni 1804) : Art. 1: “*Er mogen geen begravingen plaatsvinden in kerken, tempels, synagogen, ziekenhuizen, openbare kapellen en in het algemeen in alle gesloten en besloten gebouwen waar burgers samenkomen voor de viering van hun erediensten, noch binnen de grenzen van steden*”.

heeft daarom het recht om zijn wensen kenbaar te maken over de wijze waarop in zijn lijkbezorging dient te worden voorzien en over het lot van zijn as in geval van crematie. Daartoe kunnen ze een voorafgaande verklaring indienen bij de ambtenaar van de burgerlijke stand van de gemeente waar ze zijn ingeschreven in het bevolkings-, vreemdelingen- of wachtregister. Laatste wensen met betrekking tot de lijkbezorging en het regelen van de begrafenis kunnen ook worden uitgedrukt in een testament. De persoon kan ook zijn of haar keuze voor religieuze of niet-religieuze rituelen aangeven en een persoon aanwijzen die de begrafenis organiseert. Niemand kan zich verzetten tegen de wensen die in deze voorafgaande verklaring zijn uitgedrukt.³⁹ De gemeente en begrafenisondernemer, via de gemeente, hebben toegang tot het register laatste wilsbeschikking teraardebestelling.

Als de as op een andere plaats dan de begraafplaats wordt verstrooid, moet vooraf schriftelijke toestemming worden verkregen van de eigenaar van de grond. De as mag niet op het openbaar domein worden verstrooid (tenzij de gemeente dit uitdrukkelijk voor dit doel heeft ingericht).⁴⁰

Bij gebrek aan laatste wilsbeschikking van de overledene en bij ontbreken van een door de overledene aangewezen persoon die bevoegd is om in de lijkbezorging te voorzien, kiezen de familieleden - of bij gebrek aan gekende familieleden, de naasten - de wijze van lijkbezorging op basis van hun gewezen vertrouwensband met de overledene. « *Le droit d'organiser ses funérailles est un droit de [la] personnalité qui ne se transmet pas selon les règles de dévolution des biens (...) [...]. A défaut de dispositions prises, des proches assurent le respect de ce droit non exercé par le défunt* ». ⁴¹ Op grond van een in de rechtspraak erkend moreel recht hebben de nabestaanden het recht om de vervallen prerogatieven van de overledene uit te oefenen met betrekking tot het organiseren van de begrafenis en de keuze van de wijze van lijkbezorging.

In het volgende deel beschrijven we de grote lijnen van de begraafplaatsen- en lijkbezorgingsregels die de Gewesten hebben vastgelegd voor behoeftige personen.

³⁹ Het principe van de voorrang van de laatste wil van een overledene is vastgelegd in artikel L1232-17, § 2, van het Waalse wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, in artikel 15, § 1, van het Vlaamse decreet van 16 januari 2004 op de begraafplaatsen en lijkbezorging en in artikel 19 van de Brusselse ordonnantie van 29 november 2018 op de begraafplaatsen en lijkbezorging.

⁴⁰ Asverstrooiing op zee (in de Belgische territoriale wateren) kan. Cf. artikel 29, § 3, 1°, van de wet van 11 december 2022 ter bescherming van het marien milieu en ter organisatie van de mariene ruimtelijke planning in de Belgische zeegebieden.

⁴¹ LELEU, Y.-H., *Droit des personnes et des familles*, Bruxelles, Larcier, 4e éd., 2020, p. 167, n° 128. Vrije vertaling : “Het recht om de eigen begrafenis te regelen is een persoonlijk recht dat niet wordt overgedragen volgens de regels die gelden voor de eigendomsoverdracht (...) [...]. Wanneer er geen regelingen zijn getroffen, zorgen familieleden ervoor dat dit recht, dat de overledene niet heeft uitgeoefend, wordt gerespecteerd”.

3.2. Wettelijk kader voor begrafenissen van behoeftigen in de verschillende Gewesten

In het licht van de verschillende toepasselijke gewestelijke verordeningen⁴² bekijken we de verplichtingen die aan de gemeenten worden opgelegd aan de hand van een analyse van vier thema's die relevant zijn voor de gestelde vragen.

Eerst en vooral moet worden opgemerkt dat de vragen van de Waalse minister van Huisvesting, Lokale Besturen en Steden gebaseerd waren op de wetgeving die op dat moment van toepassing was, namelijk de interpretatieve omzendbrief van 1 juli 2019, opgesteld naar aanleiding van de inwerkingtreding van het decreet van 14 februari 2019 tot wijziging van het decreet van 6 maart 2009 tot wijziging van hoofdstuk II van titel III van boek II van deel I van het Waalse wetboek van de lokale democratie en de decentralisatie. We nemen in onze analyse ook het nieuwe Waalse decreet van 11 april 2024 op, dat op 1 september 2024 in werking is getreden; we zullen ook de Brusselse en Vlaamse regelgeving bekijken.

A. Vaststelling van de gemeente die de begrafenis ten laste neemt

Het is de gemeente waar de behoeftige persoon is ingeschreven in het bevolkingsregister, het vreemdelingenregister of het wachtregister die deze verplichting op zich moet nemen, op grond van haar verantwoordelijkheid voor de volksgezondheid. De kosten van de begrafenis van een behoeftige persoon zijn geen bijstandskosten, maar politie- of volksgezondheidskosten die onder de verantwoordelijkheid van de gemeente vallen. Het is dus een gemeentelijke taak om de volksgezondheid te waarborgen.

Bij gebrek aan inschrijving is de gemeente van de plaats van overlijden verantwoordelijk.

B. Bepalen hoe de gemeente kennis kan nemen van de laatste wensen van de overledene, ongeacht of deze wel of niet zijn uitgedrukt

Om zijn laatste wensen kenbaar te maken, kan elke persoon⁴³ tijdens zijn leven de gemeente schriftelijk informeren. Dit kan betrekking hebben op de wijze van lijkbezorging, de bestemming van de as, de religieuze of niet-confessionele ritus en het bestaan van een

⁴² Voor het Waalse Gewest, hoofdstuk II van titel III van boek II van deel I van het Waalse wetboek van de lokale democratie en de decentralisatie; voor het Brusselse Hoofdstedelijke Gewest, de ordonnantie van 29 november 2018 en zijn besluit van 14 mei 2020 tot vaststelling van de modaliteiten betreffende de laatste wilsbeschikking; voor het Vlaams Gewest, het decreet van 16 januari 2004 en zijn uitvoeringsbesluit van 14 mei 2004 en voor de Duitstalige Gemeenschap, het decreet van 14 februari 2011.

⁴³ Iedereen die ouder is dan 18, behalve in het Vlaamse Gewest, waar men slechts 16 hoeft te zijn.

uitvaartcontract. Zoals men ook zijn wens kan uitdrukken dat zijn lichaam aan de wetenschap zal worden geschonken of dat een andere overledene in hetzelfde graf zal worden begraven.

Deze schriftelijke communicatie geldt als toestemming voor crematie aangezien dit door de overledene was gepland.

Als de overledene geen laatste wilsbeschikking heeft overgemaakt, neemt de bevoegde persoon de beslissing(en) met betrekking tot de wijze van lijkbezorging, hetzij begraving, hetzij crematie (inclusief de bijzetting of de verstrooiing van de assen).

Deze persoon wordt door de overledene tijdens zijn of haar leven in een testament aangewezen.

Bij gebrek aan een daartoe bevoegde persoon die door de overledene bij leven werd aangeduid, wijzen de gewestelijke regelgevingen deze rol toe aan de gerechtigden. In het Waalse Gewest worden deze gerechtigden gedefinieerd als de echtgeno(o)t(e) of de wettelijk samenwonende partner en bij gebrek hieraan, bloed- of aanverwanten tot de vijfde graad.; Bij gebrek aan gerechtigden wordt de rol toegekend aan de persoon die zodanige banden van genegenheid met de overledene heeft onderhouden dat hij of zij de diens laatste wensen kan kennen. Bij gebrek ook daaraan wordt deze rol uiteindelijk toevertrouwd aan de gemeente. In het Vlaamse Gewest worden de gerechtigden geïdentificeerd als de echtgeno(o)t(e) of de persoon die met de overledene een feitelijk gezin vormde, of bij gebrek daaraan, bloed- of aanverwanten van de eerste graad. Bij gebrek daaraan is het de persoon die in de lijkbezorging voorziet die beslist, d.w.z. de gemeente.

De gemeente organiseert de begrafenis van de behoeftige persoon, op een behoorlijke manier en in overeenstemming met de laatste wensen die hij of zij aan de gemeente heeft gericht of overeenkomstig de verklaring in zijn of haar testament of overeenkomstig de beslissingen van de aangeduide bevoegde persoon of van wie daartoe gerechtigd is bij wijze van vertegenwoordiger.

De betrokken gemeenten wisselen al deze informatie uit afhankelijk van de plaats van overlijden na raadpleging van onder andere het register van voorafgaande verklaringen, gekoppeld aan het rijksregister.

In de praktijk maken de gemeenten, bij gebrek aan een gekende keuze, dus effectief de keuze over het begraven dan wel cremeren van een behoeftige of van een sociaal geïsoleerde persoon. Of ze nu kiezen voor begraven of cremeren, ze moeten ervoor zorgen dat dit niet in strijd is met de schriftelijke voorkeur die de overledene heeft aangegeven door middel van een

wilsbeschikking bij de ambtenaar van de burgerlijke stand of via een testament. Als de behoeftige persoon deze schriftelijke wilsbeschikking niet heeft opgesteld, geen bevoegde persoon heeft aangeduid en zich geen gerechtigde heeft gemeld, moet de gemeente beslissen welke wijze van lijkbezorging het meest geschikt is. In het vervolg van dit advies werken we de ethische aanbevelingen uit die bij deze keuze horen.

C. Bepaling van het begrip behoeftigheid door een gemeente

Het statuut van behoeftige wordt door de gemeente toegekend aan een persoon die niet over de middelen of over onvoldoende middelen beschikt om in zijn basisbehoeften te voorzien. Deze beoordeling gebeurt in overeenstemming met de wet van 26 mei 2002 betreffende het recht op maatschappelijke integratie. Pas wanneer deze behoeftigheid wordt erkend, moet de gemeente ingrijpen.

In Wallonië bepaalt een omzendbrief van 1 juli 2019 dat als de medewerking van het OCMW vereist is, dit een gemeentelijke beslissing blijft.

D. Verplichtingen van de gemeente

In Wallonië en Brussel⁴⁴ moet de gemeente de kosten van de burgerlijke handelingen ten laste nemen, met uitzondering van niet-religieuze, religieuze of filosofische plechtigheden. De begrafenis moet behoorlijk zijn en in overeenstemming met de laatste wensen van de overledene. Als deze laatste wensen via de bevoegde persoon zijn overgemaakt, moet de gemeente deze respecteren en mag zij er niet van afwijken met het argument dat zij de kosten van de burgerlijke handelingen voor haar rekening neemt.

In Wallonië is begraving, bijzetting in een columbarium en de verstrooiing van de as gratis voor iedereen, ook voor behoeftigen, tenzij er een concessie wordt verleend. In het Waalse Gewest werd op 1 september 2024 een wetswijziging doorgevoerd omdat de plaatsing in een columbarium een vorm van de begraving is die niet meer specifiek wordt vermeld; deze wijziging doet dus geen afbreuk aan de kosteloosheid ervan voor behoeftigen.

In Vlaanderen bepaalt de regelgeving⁴⁵ enkel in de meest algemene zin dat de kosten van een behoorlijke begrafenis door de gemeente worden gedragen.

Als er geen plaats is in een concessie, worden behoeftige personen begraven in een niet-geconcedeerd graf. Het onderhoud van een niet-geconcedeerd graf valt onder de

⁴⁴ Artikel L1232-16 het Waalse wetboek van de lokale democratie en de decentralisatie en artikel 17 van het Brusselse ordonnantie van 29 november 2018 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging.

⁴⁵ Artikel 14 van het Vlaamse decreet van 16 januari 2004 op begraafplaatsen en de lijkbezorging.

verantwoordelijkheid van de gemeente als de overledene na zijn of haar dood als behoeftig werd erkend.

Tenzij de overledene bij leven expliciet bezwaar heeft gemaakt, heeft iedereen het recht om een bordje op het graf te laten plaatsen. De Waalse reglementering⁴⁶ voorziet in een voorrangsorte, eerst ten gunste van de echtgenoot of wettelijk samenwonende en vervolgens ten gunste van elke geïnteresseerde persoon bij gebrek aan een voorafgaande tussenkomst van de opvolgers zoals opgesomd in de reglementering. In Vlaanderen en in Brussel, geldt geen voorangsregeling. Iedereen heeft het recht op het graf van zijn verwante of vriend een grafteken te doen plaatsen, tenzij de overledene anders heeft beschikt of zijn nabestaanden zich ertegen verzetten.⁴⁷

Het Waalse Gewest had in zijn laatste wijziging van het decreet van 11 april 2024 aanvankelijk bepaald dat *“de gemeente die de begrafenis van een behoeftige persoon heeft betaald (...) de betreffende bedragen terugvordert van de ouders of verwanten tot en met de 2e graad van verwantschap van de overledene”*. De afdeling Wetgeving van de Raad van State⁴⁸ stelde vast dat het Waalse Gewest zijn bevoegdheden had overschreden door deze regel in te voeren. Begrafeniskosten zijn immers schulden van de nalatenschap, waarvan de regeling onder de federale bevoegdheid valt en momenteel geregeld wordt door de artikelen 4.34 en 4.98 van het burgerlijk wetboek (niemand is verplicht om een erfenis te aanvaarden en in geval van aanvaarding is de verplichting om successiekosten te betalen gebaseerd op het ontvangen aandeel) (zie ook punt 2.4. A. hierboven).

Voor alle gewesten moet worden opgemerkt dat de gemeente niet tussenkomt indien een andere persoon ertoe gehouden is om de begrafeniskosten te betalen. Dit zal het geval zijn als een persoon de begrafenisovereenkomst heeft getekend met een begrafenisondernemer of als hij de nalatenschap aanvaardt. Als deze omgekeerd afstand doet van de nalatenschap, is deze niet verplicht om te betalen.

De begrafeniskosten worden niet beschouwd als onderdeel van een onderhoudsverplichting, omdat deze vervalt bij het overlijden van de schuldeiser, d.w.z. de overledene. Sommige interveniënten proberen echter hun kosten vergoed te krijgen door te stellen dat de persoon die de begrafenis organiseert als een soort voortzetter van de overledene fungeert. Er bestaat geen specifieke wettekst waarin deze interpretatie wordt ondersteund. Toch beroepen deze mensen zich op deze mogelijkheid tot terugvordering, zonder juridische zekerheid dat ze dit

⁴⁶ Artikel L1232-27 van het Waalse wetboek van de lokale democratie en de decentralisatie.

⁴⁷ Artikel 25 van het Vlaamse decreet van 16 januari 2004 op begraafplaatsen en de lijkbezorging en artikel 31 van het Brusselse ordonnantie van 29 november 2018 op de begraafplaatsen en de lijkbezorging.

⁴⁸ Advies nr. 74.746/4 van 11 december 2023 van de afdeling Wetgeving van de Raad van State.

kunnen doen. Dit kan ertoe leiden dat de persoon die de begrafenis wil organiseren, daarvan afziet uit angst om een schuld te moeten betalen die hij niet kan dragen. Een bijzonder probleem doet zich voor bij personen die wel sociaal geïsoleerd, maar niet behoeftig zijn, en wier begrafenis door de gemeente ten laste wordt genomen, bij gebrek aan familieleden, naasten of vrienden en bij afwezigheid van een laatste wilsbeschikking. Doordat de rekeningen van deze personen door de banken geblokkeerd worden, moet de gemeente hen als behoeftige behandelen, ook al beschikken deze personen over de middelen om de begrafenis te betalen. Opgemerkt moet worden dat banken er steeds vaker mee instemmen om op vrijwillige basis de bedragen vrij te geven die strikt noodzakelijk zijn voor begrafenis kosten.

4. Ethisch oogpunt

4.1. Formulering van de ethische vraag

In dit hoofdstuk worden, vanuit een ethisch perspectief, richtlijnen gegeven voor de volgende aspecten van het gemeentelijke begrafenisbeleid voor personen die als behoeftig en/of sociaal geïsoleerd worden beschouwd en waarvan geen laatste wilsbeschikking over de wijze van lijkbezorging bekend is, namelijk:

- Is het ethisch geoorloofd prioritair te kiezen voor crematie?
- Wat is een (ethisch) aanvaardbare termijn om over te gaan tot crematie (of begraving)?
- Indien tot crematie wordt overgegaan: wat kan of moet de bestemming van de asresten zijn, verstrooiing of bijzetting, en kan prioriteit gegeven worden aan verstrooiing?
- In het algemeen: onder welke voorwaarden kunnen al deze keuzes en de beslissingen die eruit voortvloeien (ook bv. comfortopgravingen) op behoorlijke wijze, d.i. ethisch verantwoord worden uitgevoerd?

4.2. Betrokken personen

- de overleden persoon;
- zijn familieleden of significante naasten, vrienden, ...: *“De ceremonie is ook een zaak van de levenden, van de familie, de sociale en culturele instanties waartoe de overledene behoorde. Zij hebben ook inspraak in de organisatie van de begrafenis, die meestal een eerbetoon aan de overledenen omvat”*; ⁴⁹

⁴⁹ Comité National d'éthique du Funéraire, Frankrijk, oktober 2006, <https://www.resonance-funeraire.com/index.php/actu/3204-comite-national-d-ethique-du-funeraire-favoriser-la-mise-en-ouvre-de-ceremonies-civiles-a-l-occasion-d-un-deces>.

- zijn zorgverleners (medisch personeel van ziekenhuis en polikliniek of van de ambulante sector en behandelend artsen...); personeel van mortuarium en verantwoordelijken voor levensbeschouwing; sociale diensten;
- personen die betrokken zijn bij de uitvoering van de bezorging van de stoffelijke resten (onmiddellijk na het overlijden tot jaren nadien, bij de ruiming van graven: begrafenisondernemers, grafdelvers, ...);
- de gemeentelijke autoriteiten die voor de uitvoering van een aantal beslissingen verantwoordelijk zijn;
- de samenleving als geheel: deze wordt beïnvloed door de manier waarop zij met de stoffelijke resten van haar leden omgaat, in het bijzonder bij behoeftige of sociaal geïsoleerde personen. Op de begraafplaats kunnen mensen van ver of dichtbij vertrouwd met de overledene hun respect betuigen. Het begrafenisritueel kan een sociale functie hebben die in het verleden erg aanwezig was en die dat op vandaag nog steeds is in sommige landelijke gebieden.

4.3. Waarden of ethische principes die op het spel staan

In het licht van het bovenstaande benadrukt het Comité het belang van de volgende waarden/ethische principes. Slechts weinig waarden gelden onder alle omstandigheden als absoluut. Vaak kunnen ze onderling met elkaar in conflict komen, ook naar gelang verschillende concrete omstandigheden, waardoor (situationele) afweging van deze waarden tegenover elkaar nodig kan zijn. Dit vereist een prudentieel oordeel en maakt elke ethische besluitvorming tot de ‘kunst van het meest ethisch haalbare’.

A. De waarden die op het spel staan en de principes die eruit voortvloeien

- **waardigheid en uniciteit** van de menselijke persoon als holistische eenheid (de mens als een wezen met vier dimensies: biologisch, psychologisch, sociaal en spiritueel-existentieel). Dit houdt in dat het afscheid niet mag worden herleid tot een procedure zonder betekenis, maar juist een waardig moment moet zijn, doordrongen van menselijke solidariteit en rituelen die de transitie van leven naar dood symboliseren. Daarnaast vereist dit respect dat de naam van de overledene zorgvuldig wordt vastgelegd. De mens is ook een lichamelijk, niet enkel een geestelijk wezen: naast de naam, de persoonlijkheid of de herinnering dient ook het lichaam op gepaste, waardige wijze ‘bezorgd’ te worden (zij het in de aarde ontbonden of gecremeerd).
- **zelfbeschikking**: deze waarde houdt in dat men de laatste wensen van een individu respecteert, aangaande de wijze zijn lichaam na het overlijden behandeld wordt, met name voor wat de wijze van lijkbezorging betreft. Bij afwezigheid van deze wensen is

het een verplichting om actief de persoonlijke voorkeuren te onderzoeken via alle beschikbare middelen en langs alle mogelijke wegen. Deze waarde omvat ook het respecteren van iemands geloofsovertuiging en de wijze waarop deze tot uitdrukking worden gebracht, zoals in rituelen of regelingen van de uitvaart.

- **gelijkwaardigheid/non-discriminatie:** het is verboden om personen – ook na hun overlijden – te discrimineren op grond van bijvoorbeeld hun sociaaleconomische positie, hun leeftijd, afkomst, geloofsovertuiging of levensbeschouwing.
- **verbondenheid:** de mens is ook een relationeel wezen, hij maakt deel uit van een gemeenschap. De overledene kan een betekenisvolle rol gespeeld hebben in het leven van andere personen: niet enkel familie, maar ook burens, vrienden. Ook behoeftige of sociaal geïsoleerde personen kunnen mensen achterlaten die wensen deel te nemen aan een afscheidsritueel. Het is belangrijk om deze nabestaanden de mogelijkheid te bieden een moment te beleven dat dit afscheid markeert en hen de ruimte geeft om te rouwen.
- **hygiëne en volksgezondheid:** de keuze van de lijkbezorging moet uiteraard worden beoordeeld op basis van de mogelijke risico's voor de hygiëne of de volksgezondheid.
- **duurzaamheid voor het milieu:** gezien het belang van milieukwesties en hun invloed op de menselijke gezondheid is het belangrijk dat bij de keuze van de lijkbezorging rekening wordt gehouden met de gevolgen voor milieu en klimaat.
- **voorzichtigheid en voorzorg:** dit kan op twee manieren worden toegepast. Ten eerste op een specifieke manier: gezien het onomkeerbare karakter van crematie is het belangrijk om voorzichtig te handelen en ervoor te zorgen dat de nodige onderzoeken worden uitgevoerd naar alles wat een beletsel zou kunnen vormen (persoonlijke keuze van de overledene, religieuze, ideologische, medische of wettelijke redenen). Ten tweede, op collectief niveau, door alles te vermijden wat negatieve gevolgen zou kunnen hebben voor de gemeenschap (bijvoorbeeld op het vlak van risico's voor de hygiëne of het milieu, maar ook door ongepaste praktijken in de manier waarop de lichamen van de overledenen worden behandeld).
- **het algemeen belang:** bij het organiseren van verschillende wijzen van lijkbezorging door de overheid dient eveneens rekening gehouden te worden met de efficiëntie en de praktische haalbaarheid van de voorgestelde opties. Een verantwoord gebruik van tijd, ruimte en middelen draagt bij tot een duurzame en rechtvaardige toegankelijkheid voor iedereen.

B. Spanningen tussen principes

Bij het nemen van beslissingen omtrent de bestemming van een stoffelijk overschot kunnen spanningen tussen verschillende principes optreden. Het Comité stelde met name volgende mogelijke conflicten vast:

- Mogelijke spanning tussen respect voor de **menselijke waardigheid**, het principe van voorzorg en de bezorging van de stoffelijke resten op een **hygiënisch en economisch duurzame wijze**. Bewaring van een lijk onder gekoelde omstandigheden heeft een belangrijke kostprijs per dag. Zeker voor grotere steden en gemeenten, die vele gevallen per jaar hebben, loopt deze kost daarom snel op. Anderzijds dient er voldoende tijd voorzien te worden (**principe van voorzorg**) om na te gaan of er een laatste wilsbeschikking, een religieuze of levensbeschouwelijke voorkeur aan de orde is en of er nog mogelijke verwanten of naasten van een overledene opgespoord kunnen worden, teneinde een eventuele laatste wilsbeschikking van de overledene te communiceren (ook bv. als aangeduide of wettelijke vertegenwoordiger) en/of deze de kans te geven afscheid te nemen en/of deel te nemen aan een afscheidsritueel en/of tussen te komen in de begrafenis. Het principe van voorzorg geldt in het bijzonder wanneer tot crematie zou overgegaan worden, gegeven de onomkeerbaarheid ervan. Om economische redenen overgaan tot cremeren (eventueel ook 's nachts) doet alleen recht aan de menselijke waardigheid als het op een respectvolle manier gebeurt.
- Mogelijke spanning tussen een '**gestandaardiseerde**' **behandeling** van de stoffelijke resten van behoeftige of sociaal geïsoleerde personen, gerechtvaardigd vanuit overwegingen van algemeen belang, en het respect voor de **menselijke waardigheid** die de **uniciteit van de persoon** erkent. De *menselijke waardigheid* vraagt om een symbolische handeling, waarmee de bezorging van menselijke resten zich onderscheidt van de louter technisch-materiële verwerking van organisch afval. Een minimaal ritueel wordt heel sterk aanbevolen (zie verder). De erkenning van de *uniciteit* van de persoon kan gewaarborgd worden door gepaste aandacht te besteden aan de naam van de overledene (bv. aanbrengen/vastleggen van een vermelding van naam en geboorte- en sterfjaar als 'sporen' op een begraafplaats/strooiweide), en eventueel bijkomend door een korte evocatie van de persoon tijdens het afscheidsritueel (met behulp van een gedicht of een lied, al dan niet gepersonaliseerd). Om de privacy van de betrokken persoon te respecteren (die misschien niet wilde dat ze vermeld werden), moeten te precieze details vermeden worden.

- Mogelijke spanning tussen de **autonomie** (onder de vorm van de laatste wilsbeschikking van de overledene) en respect voor de **wensen van familie, vrienden of significante naasten (verbondenheid)**. Wanneer de wensen van de nabestaanden zouden ingaan tegen de uitdrukkelijke, gekende wensen van de overledene, dan hebben deze laatste ten allen tijde voorrang en dienen ze maximaal gerespecteerd te worden. Dit geldt ook wanneer bepaalde gegevens (wilsbeschikking, levensbeschouwelijke overtuiging, ...) pas na de (eerste) lijkbezorging ontdekt worden (en er bijvoorbeeld overgegaan zou moeten worden tot bijkomende stappen, bv. exhumatie of herbestemming van de as).
- Mogelijke spanning tussen de **gelijkwaardigheid/non-discriminatie** en bepaalde **economische overwegingen** die worden ingeroepen in naam van het algemeen belang: er kan niet principieel beslist worden tot crematie van behoeftigen of sociaal geïsoleerde mensen om op de begraafplaatsen (waar plaatsdruk heerst) maximaal plaats vrij te houden voor het begraven van mensen die niet tot de genoemde doelgroep behoren.

5. Advies van het Comité

De ethische vragen die aan dit advies ten grondslag liggen, rijzen derhalve terecht: of men kan overgaan tot crematie in plaats van begraven van behoeftige en/of sociaal geïsoleerde mensen van wie geen laatste wilsbeschikking bekend is, op welke termijn, en of men tot verstrooiing van de as kan overgaan.

Het Comité onderscheidt twee benaderingen om te reageren op de ingediende aanvraag.

Eerste benadering: behoud van begraving als enige praktijk bij gebrek aan laatste wilsbeschikking

Voor alle crematies is de uitdrukkelijke voorafgaande toestemming van de overledene vereist en bij gebrek hieraan moet de gemeente altijd kiezen voor een begraving. Bovendien wijzen sommige leden erop dat in het geval van behoeftigen voor wie het niet mogelijk is de laatste wensen te achterhalen, een standaardisering van crematie als een nieuwe vorm van stigmatisering zou kunnen worden beschouwd (wegens de voordelen ervan voor de gemeente). Begraven, wat administratief eenvoudiger is dan crematie (waarbij een tweede arts geraadpleegd moet worden) en wat op vandaag voor sommigen nog steeds de maatschappelijke norm is, verdient de voorkeur. Daarbij is het cruciaal om elke vorm van marginalisering van graven of het creëren van een 'armenkerkhof' te voorkomen. Het is de verantwoordelijkheid van de overheid om de waardigheid van de begraven personen te

waarborgen door de begraafplaatsen respectvol te onderhouden. Volgens deze benadering zou het, gezien het risico op discriminatie, dan ook onethisch zijn, om ervan uit te gaan dat de uitbreiding van begraafplaatsen gerealiseerd kan worden door de algemene toepassing van crematie voor de behoeftigen en sociaal geïsoleerde mensen van wie de wensen hieromtrent niet achterhaald kunnen worden.

Veralgemening van crematie is eveneens niet aangewezen als dit de uitdrukking zou zijn van een negatie van de lichamelijkheid van de mens na zijn overlijden, in het spoor van de steeds toenemende ‘hygiënisering’ van het *sterven* en de dood.⁵⁰ Deze negatie van de lichamelijkheid na het overlijden is de inversie van de sterk toegenomen aandacht voor de lichamelijkheid tijdens het leven. Daarvan getuigen toegenomen aandacht voor - tot en met fixatie op - (gezonde) voeding (orthorexie), lichaamsbeweging, fitness en sport, schoonheidsidealen en plastische chirurgie. Zoveel aandacht er is voor het lichaam tijdens het leven, zozeer wordt elke omgang met het dode lichaam nadien vermeden.⁵¹

Tweede benadering: gemeentelijk beleid met de mogelijkheid van crematie als standaardpraktijk

Afhankelijk van een intern beleid dat door elke gemeente lokaal wordt bepaald, is het niet onredelijk om aan te nemen dat, bij gebrek aan een laatste wilsbeschikking of een expliciete weigering van crematie, de gemeente kan overgaan tot crematie als de ‘standaard’ praktijk. Echter, de gemeente dient binnen een welbepaalde verplichte redelijke termijn, zoals bijvoorbeeld vier weken, zorgvuldig te onderzoeken of er bezwaren tegen crematie zijn (bijvoorbeeld op grond van filosofische of religieuze overtuigingen, of door feitelijke vaststelling van besnijdenis, die een indicatie kan zijn van een joodse of een islamitische geloofsovertuiging). Indien men overgaat tot crematie dient het gecremeerde stoffelijk overschot op een waardige manier te worden uitgestrooid of bijgezet. De gemeente moet ervoor zorgen dat de overledene daarbij kan worden geïdentificeerd of dat de bestemming van de as bekend is. Nachtelijke crematies mogen niet worden genormaliseerd of systematisch uitgevoerd enkel uit economische overwegingen. Een ritueel moet worden behouden, zoals het overdag uitgevoerd zou worden.

⁵⁰ MEMMI, D., "La seconde vie des bébés morts", EHESS, 2011, p. 47.

⁵¹ Dit komt o.a. tot uitdrukking in het verminderen of verdwijnen als bv. het groeten van de overledene, zelfs met gesloten kist, het afnemen van dodenmaskers of het nemen van sterfbedfoto's, vroeger gangbare praktijk, nu vaak als 'ongepast' ervaren.

Besluit

Gezien het voorgaande en de ontwikkelingen in de praktijk op dit gebied, stelt het Comité geen specifieke vorm van lijkbezorging voor als de methode die het beste voldoet aan ethische criteria. In alle omstandigheden moet de wil van de overledene worden gerespecteerd, als deze op enigerlei wijze kenbaar is gemaakt, weze het schriftelijk of mondeling tegenover naasten, familie of wettelijk vertegenwoordiger. In het geval van behoeftige of sociaal geïsoleerde personen die hun wensen niet van tevoren expliciet kenbaar hebben gemaakt, geven sommige leden de voorkeur aan de eerste optie. Andere leden verdedigen de tweede optie die inhoudt dat het gebruik van crematie door een gemeente als standaardpraktijk kan worden ingesteld, op voorwaarde dat dit gebeurt met alle noodzakelijke voorzorgsmaatregelen die in dit advies worden genoemd. Belangrijk is dat elke gemeente in kwestie tot een intern beleid ter zake komt, gebaseerd op plaatselijke kenmerken en goede praktijken (beschikbaarheid begraafplaatsen, bestaande afspraken met een begrafenisonderneming voor ‘groepsaankoop’, samenwerking met verenigingen voor daklozen of specifiek voor ‘eenzame uitvaarten’, met een crematorium dat ‘nachtelijke crematies’ aanbiedt, ...). Elke context, elke specifieke situatie moet worden onderzocht in het licht van het ethisch kader dat wordt gedefinieerd door de waarden en ethische beginselen die hierboven zijn opgesomd en nader uitgewerkt.

6. Aanbevelingen

Vaststellingen

1. Crematie wordt een gebruikelijke vorm van lijkbezorging onder de bevolking, ook al blijft het voor sommigen onaanvaardbaar, voornamelijk om religieuze of culturele redenen. Voor behoeftigen en sociaal geïsoleerde personen blijft cremeren tot op heden vrij zeldzaam, om dezelfde redenen, maar ook vanwege de financiële drempel of soms gewoon uit afkeer voor de idee zelf dat het lichaam gecremeerd zou kunnen worden.
2. Door verschillen in regionale regelgeving en het principe van gemeentelijke autonomie op dit gebied, is er een grote variatie in de manier waarop gemeenten omgaan met de lijkbezorging van behoeftigen en zelfs in de wijze van vaststelling van het financieel criterium voor het statuut van behoeftigheid.
3. Men beschikt over het algemeen zelden over de formele laatste wilsbeschikking van de behoeftige of sociaal geïsoleerde overledene met betrekking tot zijn lijkbezorging.

Aanbevelingen

1. Het is belangrijk om mensen zoveel mogelijk bewust te maken van de mogelijkheid om hun keuze voor een wijze van lijkbezorging kenbaar te maken door middel van een laatste wilsbeschikking of, bij gebrek daaraan, om hun familie of naaste vrienden mondeling te informeren.⁵² Zorgpersoneel en sociale diensten kunnen hierbij een informerende en sensibiliserende rol spelen. Laatste wensen moeten tijdig worden besproken (bijvoorbeeld als onderdeel van de *Vroegtijdige zorgplanning*). De verspreiding van folders door verenigingen moet worden aangemoedigd. Het Comité beveelt de gemeentelijke autoriteiten aan rekening te houden met het vastleggen van wensen, hetzij mondeling of in een andere vorm, waarbij een overdreven formalisme moet worden vermeden. Bij gebrek aan een uitgesproken wil van de overledene kan een indicatie van de nabestaanden volstaan. Bij afwezigheid van familie of naasten die een wens of een indicatie in verband met de wijze van lijkbezorging kunnen geven is het de gemeente die het beleid bepaalt omtrent de wijze van lijkbezorging en desgevallend de bestemming van de as.
2. Afgezien van de gemeentelijke autonomie en de verschillen in regionale regelgeving, zou het nuttig zijn om te streven naar een harmonisatie tussen de gemeenten van de criteria die de status van behoeftige bepalen, de taksen verbonden aan overlijdensaangiften en begrafeniskosten (begrafenisdiensten, crematoriumkosten) en de hieraan verbonden praktijken in het algemeen. Het is belangrijk dat de gemeenten de samenwerking met de begrafenisondernemingen duidelijk definiëren en hun verplichtingen nauwkeurig vastleggen.
3. Het Comité beveelt aan dat na vaststelling van een overlijden van een behoeftige en/of sociaal geïsoleerde persoon families en nabestaanden systematisch worden opgespoord, zodat zij zich kunnen uitspreken over eventuele voorkeuren van de overledene en tijdig (ten minste 48 uur van tevoren) op de hoogte kunnen worden gesteld van de datum van de uitvaart. Ook is het wenselijk om gemeenten eraan te herinneren dat hun aanwezigheid niet afhankelijk mag zijn van betaling van de begrafeniskosten.
4. Met het oog op de menselijke waardigheid is een minimaal ritueel bij de begrafenis essentieel, indien mogelijk met betrokkenheid van de familie, vrienden en buren van de overledene. Als de religieuze overtuiging van de overledene bekend is, of zelfs kan

⁵² www.uitvaartvlaanderen.be; <https://www.wallonie.be/fr/demarches/connaitre-les-modes-de-sepulture-en-region-wallonne>; <https://be.brussels/fr/identite-nationale/deces/enterrement-et-modes-de-sepulture>.

worden verondersteld, is het noodzakelijk dat de specifieke ritën van die religie worden gerespecteerd (ook al zijn gemeenten niet verplicht om de kosten van een religieuze of filosofische ceremonie te betalen). Het is ook essentieel om een spoor van de persoon in zijn of haar eigenheid te bewaren of vast te leggen: het zou verplicht moeten zijn om een fysiek identificatie-element te voorzien, in duurzaam materiaal, met vermelding van de naam en de data van geboorte en overlijden.

5. Welke vorm menselijke resten ook aannemen (as, beenderen), ze moeten met het grootste respect worden behandeld.⁵³ Dit respect moet steeds gelden, ook tijdens opgravingen en het overbrengen naar een ossuarium aan het einde van een concessie. Stoffelijke resten die na het verstrijken van de termijn geruimd worden, mogen niet alsnog gecremeerd worden.
6. Het Comité verwerpt niet a priori het gebruik van nachtcrematies, op voorwaarde dat deze verenigbaar zijn met de aanwezigheid van families en geliefden, en dat ze gepaard gaan met een respectvol eerbetoon aan de overledene, met een afscheidsritueel.
7. Bij crematie moet de bestemming van de as in de eerste plaats worden overgelaten aan de keuze van de overledene, als hij/zij die heeft uitgesproken, en anders aan de keuze van zijn/haar nabestaanden. Als er niemand is die zijn/haar keuze kenbaar kan maken vindt het Comité het nuttig om minstens een deel van de as te bewaren, en deze bij te zetten in een daartoe bestemde waardige plaats, bv. een columbarium, voor het geval zich later nabestaanden melden.
8. Het Comité beveelt aan om meer steun te verlenen aan de vrijwilligerssector die op dit gebied actief is.
9. De toegang tot het register van wilsbeschikkingen moet worden vergemakkelijkt en gewaarborgd. Het Comité is van mening dat de documenten en procedures met betrekking tot de voorafgaande wilsverklaring inzake euthanasie, orgaandonatie en de begrafeniswensen moeten worden vereenvoudigd. Het zou ook nuttig zijn om de toegang tot deze documenten voor de betrokken beroepsbeoefenaars en personen te vergemakkelijken en informatie te verstrekken over de manier waarop ze kunnen worden geraadpleegd.

⁵³ Dit punt werd reeds uitvoerig vermeld in advies nr. 82 van 9 januari 2023 van het Belgisch Raadgevend Comité voor Bio-ethiek over het statuut van menselijke resten in museale, wetenschappelijke en particuliere collecties.

10. Voor sociaal geïsoleerde personen die niet behoeftig zijn, maar van wie de begrafenis door de gemeente wordt verzorgd bij gebrek aan naasten, familie of een laatste wilsbeschikking, moet een juridische procedure worden voorzien. Hierdoor kan de gemeente de gemaakte kosten terugvorderen of kunnen banken de bankrekening(en) van de overledene vrijgeven met juridische toestemming.
11. Het Comité wil benadrukken dat gemeenten, gezien hun bevoegdheid op dit gebied, de verantwoordelijkheid hebben om ervoor te zorgen dat het lichaam van elke overledene, ongeacht of deze behoeftig of sociaal geïsoleerd is, wordt behandeld als het stoffelijk overschot van een mens. De overledene moet op een waardige manier naar zijn of haar laatste rustplaats worden gebracht, waarbij rekening wordt gehouden met zijn of haar voorkeuren.

Het advies werd voorbereid in de beperkte commissie 2024-2 Lijkbezorging, samengesteld uit:

Covoorzitters	Co-verslaggevers	Leden	Leden van het Bureau
Marie-Fr. Meurisse	Thérèse Locoge	Kristien Hens	Jan De Lepeleire
Paul Vanden Berghe	Marie-Fr. Meurisse	Samuel Leistedt	
	Paul Vanden Berghe	Thérèse Locoge	
		Nicolas Monseu	
		Christian Moulart	
		Christine Schaut	
		Kathleen Vercraeye	

Leden van het secretariaat

Dominique Dugois en Beatrijs Deseyn

Gehoorde deskundigen

Xavier Deflorenne, Coördinator, Cel "Beheer van het funerair erfgoed", *Service public de Wallonie Intérieur et Action sociale*

Sandrine Duvivier, Juriste, Cel "Beheer van het funerair erfgoed", *Service public de Wallonie Intérieur et Action sociale*

Florence Servais, Het Collectief Straatdoden, Vzw DIOGENES

Patrick Heirbrant, Vzw Vereniging voor Begrafenissen en Crematies

Deskundigen die een schriftelijke bijdrage hebben geleverd

Inge Van Kerckhoven, Hoofdmaatschappelijk werker, Stad Antwerpen

Els De Smet, Verantwoordelijke – Rouwconsultant en contactpunt 'Waardige Uitvaart', Vrijwilligersorganisatie in Gent

Albert Guigui, Opperrabbijn van Brussel, Opperrabbijn verbonden aan het Centraal Israëlitisch Consistorie van België.

Chaïma Ahaddour, Professor, Faculteit Theologie en Religiewetenschappen, *KULeuven*

Dit advies kan worden geraadpleegd op www.health.belgium.be/bioeth.

* * *

Bijlage 1: de adviesaanvraag van de 19 juni 2023 van Minister Collignon

"Op grond van artikel 8 van de samenwerkingsovereenkomst van 15 januari 1993 ben ik zo vrij met u te richten in verband met bovengenoemde kwestie, met alle spoed die de parlementaire agenda vereist.

De kwestie die aan het Comité wordt voorgelegd, betreft het recht van lokale overheden in Wallonië om personen die zij als behoeftig hebben verklaard, te cremen.

I. Achtergrond:

De interpretatieve omzendbrief van 1 juli 2019, opgesteld naar aanleiding van de inwerkingtreding van het decreet van 14 februari 2019 tot wijziging van het decreet van 6 maart 2009 tot wijziging van hoofdstuk II van titel III van boek II van het eerste deel van het wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, herinnert aan de voorwaarden voor het ten laste nemen van een behoeftige persoon.

Het gaat dus om een verplichting die wordt opgelegd aan de gemeente van inschrijving, of bij ontstentenis, de gemeente waar het overlijden heeft plaatsgevonden, die bevoegd is om de bestaansmiddelen te beoordelen en de staat van behoeftigheid vast te stellen.

Artikel 1 van het voornoemde decreet bepaalt dat artikel L1232-1, paragraaf 1 van het wetboek van de lokale democratie en decentralisatie, vervangen door het decreet van 6 maart 2009 en gewijzigd door het decreet van 23 januari 2014, de volgende wijzigingen aanbrengt:

[...] c) punt 16° wordt vervangen door:

“punt 16° behoeftige: persoon met het statuut van behoeftige toegekend door de gemeente van inschrijving in het bevolkingsregister, het vreemdelingenregister of het wachtregister of bij gebrek aan een dergelijke inschrijving, door de gemeente op het grondgebied waarvan het overlijden plaatsvindt, wegens zijn gebrek aan middelen of voldoende middelen om zijn elementaire behoeften te dekken overeenkomstig artikel 16 van de wet van 26 mei 2002 betreffende het recht op maatschappelijke integratie;”.

Het gaat er hier wel degelijk om dat een gemeente een bijzonder statuut van behoeftigheid toekent aan een overleden persoon. De tenlasteneming is het resultaat van deze verklaring.

Vóór elke andere bestemming worden de behoeftigen geplaatst in concessies waar ze een plaats krijgen aangeboden, ofwel vanwege de volgorde van overlijden (familieconcessie) of vanwege een toegewezen plaats (concessie met lijst) en in alle gevallen om te voldoen aan de wensen van een eventuele akte die is nagelaten door de overledene (we noteren).

In alle gevallen bepaalt artikel L1232-16 van voornoemd wetboek: “Er wordt in een behoorlijke wijze voorzien in de lijkbezorging van behoeftigen, overeenkomstig de laatste wilsbeschikking bedoeld in artikel L1232-17, §2. Bij gebrek aan akte van de laatste wilsbeschikking van de overledene [be]rust de keuze van de wijze van teraardebestelling, van de bestemming van de as na de crematie, van de bestemming van de as na afloop van de concessie en van het confessionele of filosofische ceremonieel voor de bijzetting op de in artikel L1232-1, 10°, [bij de] bedoelde persoon bevoegd om in de lijkbezorging te voorzien. De kosten van de burgerlijke verrichtingen met uitsluiting van de ceremonies van de eredienst of niet-confessionele levensbeschouwing van de behoeftigen komen voor rekening van de gemeente van het Franstalig Gewest waar de overledene ingeschreven is in het bevolkingsregister, het vreemdelingenregister of het wachtregister of, bij gebrek, de gemeente waarin het overlijden plaatshad. Als er in een reeds bestaande concessie geen ruimte aan hen wordt toegewezen, worden de behoeftigen in een niet-geconcedeerde zone begraven.”

Het begrip “begraving” is datgene dat wordt beschreven in artikel L1232-1, 1°, van het wetboek, en wordt gedefinieerd als volgt: “plaatsing in een al dan niet geconcedeerde grond van een doodskist of van een lijkomhulsel dat het stoffelijk overschot bevat, of van een asurn ofwel in de aarde, ofwel in een grafkelder of in een columbariumcel”.

II. Algemeen:

Als de behoeftige overledene zijn of haar laatste wensen niet kenbaar heeft gemaakt (wijze van lijkbezorging, bestemming van de as, etc.), dan is het aan de persoon die bevoegd is om in de lijkbezorging te voorzien om deze keuzes te maken.

III. De hoedanigheid van de persoon die bevoegd is om in de lijkbezorging te voorzien:

De begrafeniskosten van een behoeftig persoon zijn geen bijstandskosten, maar uitgaven van politie of volksgezondheid die onder de verantwoordelijkheid van de gemeente vallen. Het is dus louter een opdracht die beantwoordt aan de artikelen 133 en 135, §2, van de Nieuwe gemeentewet.

Hieruit volgt dat de tussenkomst van de gemeente van subsidiaire orde is. Zij treedt op als de persoon die bevoegd is om in de lijkbezorging te voorzien niet tussenbeide komt. Deze

tussenkomenst van de gemeente vindt plaats in het kader van de bescherming van de volksgezondheid.

De omzendbrief van 1 juli 2019, waarnaar hierboven beter wordt verwezen, preciseert dat: "Voor een geval van behoefte, indien de toepassing van artikel L1232-16 oplegt dat de gemeente van inschrijving (en bij gebrek daaraan de gemeente van overlijden) de begrafenis (met uitzondering van de kosten verbonden aan de plechtigheden) voor haar rekening neemt, dan geeft dit de genoemde gemeente niet het recht om zich in de plaats te stellen van de persoon die bevoegd is om in de lijkbezorging te voorzien en om in plaats van deze laatste te beslissen over de wijze van lijkbezorging en begrafenis".

Het gaat inderdaad om een maatregel ter bescherming van de volksgezondheid waarvan de verzekering aan de gemeente toekomt, krachtens haar algemene administratieve politiebevoegdheid.

IV. Over de bevoegdheid om over te gaan tot de crematie van als behoeftig verklaarde personen:

Crematie is een "bijzondere" manier van lijkbezorging.

Het recht op lijkbezorging behoort tot de categorie van de extrapatrimoniale rechten⁵⁴ en meer bepaald tot de persoonlijkheidsrechten⁵⁵.

Het zijn eveneens bij uitstek persoonlijke prerogatieven, waarvan de uitoefening vallen onder de individuele vrijheid en onder de zelfbeschikking⁵⁶: wanneer een persoon zijn of haar laatste wensen met betrekking tot zijn of haar begrafenis en lijkbezorging kenbaar heeft gemaakt, moeten deze wensen - ten minste in principe - worden gerespecteerd.

Het is echter gebruikelijk dat een persoon sterft zonder zijn of haar keuzes vastgelegd te hebben met betrekking tot zijn of haar stoffelijk overschot. In dat geval rijst de vraag wie

⁵⁴ Ondanks de vermogensrechtelijke gevolgen van hun uitoefening, zie met betrekking tot het onderscheid tussen vermogensrechtelijke en extrapatrimoniale rechten met name J. Flour en J.-L. Aubert, Les obligations L'acte juridique, 5de uitgave Armand Collin, 1914, n o 1; R Nerson, Les droits extrapatrimoniaux. Lyon, Bosc Frère, M et L. Riou, 1939 A. Seriaux. « La notion juridique du patrimoine ». Rev. trim. Dr. civ. 1966, p. 805

⁵⁵ Persoonlijkheidsrechten worden gedefinieerd als de rechten 'die aan een persoon worden toegekend, door het enkele feit van die status, met het oog op het waarborgen van de integriteit van de fysieke, mentale en morele componenten van zijn persoonlijkheid - zijn leven, zijn lichaam, zijn privéleven, zijn imago en zijn reputatie' (Y. -H. Leleu, Droit des personnes et des familles, Collection de la faculté de droit de l'Université de Liège. 2de uitgave, Brussel. Lardet, 2010, nr. 102 en volgende):

⁵⁶ Cass. 3 juli 1899. Pas, 1899, I, p. 318 Zie ook Civ Bruxelles (ref.), 26 januari 2006, J.L.M.B., 2006, p. 1692; Civ Luik (ref), 5 oktober 1993, J.T. 1994, p. 170, R.G.D.C., 1994, p 149 Civ Luik (ref), 13 december 1991. J.L.M.B. 1992, p. 959. Pas., 1992 III, p. 36

legitiem beslissingen kan nemen met betrekking tot de wijze van lijkbezorging en begrafenis van deze persoon, a fortiori als hij of zij behoeftig is.

René Dekkers stelt dat we, vanuit het respect dat elke mens verdient, dienen te buigen voor de wijze waarop ieder van ons de dood en de gevolgen ervan opvat⁵⁷

V. Over de vraag om advies:

a) Over het advies betreffende een wettelijke maatregel :

Artikel L1232-5, § 3, van het wetboek voorziet in een comfortopgraving als volgt:

1° in geval van latere ontdekking van een akte van de laatste wilsbeschikking;

2° in geval van overbrenging, met behoud van de wijze van begraven, van een niet-geconcedeerde ruimte naar een geconcedeerde ruimte of van een geconcedeerde ruimte naar een andere geconcedeerde ruimte of, voor tussen de 106e en de 180e dag van de zwangerschap doodgeboren foetussen en voor kinderen tot twaalf jaar, van een sterrenweide naar een andere sterrenweide;

3° in geval van internationale overbrenging.

=> Kan een decretale maatregel, met inachtneming van de sanitaire termijn bedoeld in artikel L1232-5, §2, lid 2, van het wetboek, een gemeente dus toestaan over te gaan tot de crematie van een behoeftig persoon bij gebrek aan een laatste wilsbeschikking?

b) Over het advies over een morele maatregel:

Het recht om te beslissen wat er met zijn stoffelijk overschot gebeurt, valt onder het recht op zelfbeschikking over het eigen lichaam.⁵⁸

Wat is dus het advies van het Comité voor Bio-ethiek wat de rechten van een gemeente aangaat tegenover een behoeftig persoon die niet heeft voorzien wat er met zijn of haar stoffelijk overschot zal gebeuren?

⁵⁷ H. De Page en R. Dekkers. *Traité élémentaire de droit civil belge*. Brussel. Bruylant. 1967, t. 3 nr. 1062 blz. 659.

⁵⁸ Dit recht is in wezen tijdelijk en niet overdraagbaar bij overlijden (Y.-H. Leleu en G. Genicot, 'La maîtrise de son corps par la personne', J. T., 1999, p. 589). Als de overledene echter geen gebruik heeft gemaakt van zijn of haar grafrechten, zijn beslissingen over grafrechten definitief.

Kan de gemeente, met inachtneming van een termijn van 4 weken voor de toepassing van artikel L1232-5, §3, 1°, op een fatsoenlijke manier overgaan tot de crematie van de behoeftig verklaarde overledene, rekening houdend met het feit dat deze termijn aldus de ontdekking mogelijk kan maken van laatste wensen die niet via een laatste wilsbeschikking aan een ambtenaar van de burgerlijke stand zijn toevertrouwd, maar die wel in een testament schriftelijk zijn vastgelegd?

Mag ik het Comité ook uitnodigen een standpunt in te nemen over de bestemming van de as bij afwezigheid van een laatste wilsbeschikking of testamentaire bepaling van de overledene? Kan de as worden verstrooid of moet deze worden bijgezet in een columbarium of urnenkelder en dus in een niet-geconcedeerde ruimte worden bewaard⁵⁹ ?

Tot slot, kan de gemeente bij voorkeur kiezen voor verstrooiing?”.

⁵⁹ Decreet van 14 februari 2019, art. 8. 2°, die op 15 april 2019 in werking treedt op grond van art. 12 van de AVA/W van 28 maart 2019 (ma 9 april 2019, p. 36108)